

לא להגדיל את הנסיון

אחרי עשרים שנה של צרות ובעיות של יעקב בבית חמיו לבן, ציוה ה' ליעקב שיחזור לארץ ישראל. וכך מנסח ה' את הציווי: "ויאמר ה' אל יעקב, שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך, ואהיה עמך" (בראשית ל"א, ג'). לכאורה היה צריך להיות כתוב אחר כך רק שלוש מילים: "ויעש יעקב כן" או "ויעש יעקב כאשר ציוהו ה'". אבל לא כן, יעקב עוד התייעץ עם נשותיו אם רצונן לשוב אתו לארץ ישראל. הוא לא פקד עליהן אלא שאל אותן, הרי זה כמובן לצורך שלום בית.

אבל מה שקשה יותר להבנתנו הוא: מדוע הוא לא אמר להן ישר ולעניין כי כך ציוה לו ה'? מדוע הוא מקדים סיבות ונימוקים הגיוניים (שם פסוקים ה"י) ורק אחר כך מוסר מה אמר לו מלאך ה'? ולא רק שהוא מקדים לשכנע בהסבר אנושי, אלא הוא מאריך דיבור בזה. כאשר מבאר את צרותיו אצל לבן אביהן [ובלי להזכיר ציווי ה'], הוא משוחח שבעים ושמונה מילים. אח"כ בתיאור ציווי ה' אומר להן רק חמישים ושתיים מילים. ולמה לא חש לאיסור "דבורים בטלים" או "מיותרים"? גם בתיאורו של ציווי דבר ה' היה יכול לקצר מהנאום הארוך? ואפילו אם אכן כך אמר, למה לה לתורה לספר לנו כל זאת?

וגם רחל ולאה כאשר ענו לו בהסכמה, האריכו בעשרים ושבע מילים לתאר את מצוקתן ועלבונן (פסוקים י"ד-ט"ז) ורק אח"כ סכמו בקצרה (פרט ל"ועתה", שהוא מתייחס לנאמר לפני זה) בשש מילים: "כל אשר אמר אלהים אליך עשה". לכאורה יראת ה' ועבודתו מלמדות שיש להקדים את העיקר, המשמעת לה', ולא להקדים לפני זה נימוקים אנושיים. ראוי שגדולי האומה כלל לא יחשיבו נימוקים אלו, אלא יזכירו אך ורק את הציות לדבר ה'?

הזכרנו פעמים רבות כי אין מלה לבטלה בתורה. וגם בתוכן דו שיח של יעקב ונשיו, כבר התייחס ר' שמחה זיסל (קלם), תלמידו המובהק של הגאון ר' ישראל סלנטר. בספר "אור רש"ז" (בראשית, עמ' קפ"א) שיש בזה שני הסברים. ראשית, מן הצניעות שהאדם לא יפרסם את צדקותו. לא כאלו "אשר תמיד נמצא בפייהם דבר ה', והם רחוקים מהשם יתברך וכו'. כמו כן האדם צריך לעשות מה שאפשר בפשטות, שלא יהיה ניכר ממנו כל כך שהוא עושה זאת בקדושה וטהרה ובחסידות וכו'. 'והצנע לכת עם אלהיך'. [ועוד] פן יטעה [י' מנוקדת פתח] אחרים שייראה החיצוניות [שלו] יותר [משובחת] מהפנימיות, ושקר גדול הוא, ושנוא בעיני השם יתברך". עד כאן לשונו.

עוד נימוק כתב ר' שמחה זיסל לענייננו, שההולך בדרכי ה' חייב לשתף את הטבע עם מצוות ה'. וכך לשונו בהמשך: "ובזה מוטעים ותועים בני אדם. הם סוברים: או

סייפא, כח טבע, או ספרא [בתרגום: או חרב הלוחם, או ספר שבידי הלומד] ואי סייפא לא ספרא. ולא כן דרך השם יתברך, האבות היו מתנהגים הכל על פי הטבע. אברהם אבינו עם שרה, יעקב עם לבן וכו". עד כאן לשונו. [הערת המלקט: אמנם בגמרא (עבודה זרה י"ז ע"ב) חילקו בין סייפא לספרא. אבל זה נאמר שם כמענה לפי השקפתם של הגויים, ואין זאת השיטה היהודית. ורבות דיבר על כך הרב אברהם קוק, עיין "אורות" עמ' ע"ז, פסקא כ"ח. ו"אגרות ראייה" חלק ג' עמ' ז'].

נוסף על דברי ר' שמחה זיסל הנ"ל, יש בידינו מסורת מרבו, ר' ישראל סלנטר. כאשר האדם נלחם נגד יצרו, יש לחפש עצות כיצד להקטין את הנסיון. כאשר האדם מתנסה, הרי כל כך קשה לו נגד יצרו הרע (קידושין ל ע"ב). חובת עבודת ה' לשתף בכך נימוקים הגיוניים, כדי לסייע בידי האדם לנצח את יצרו.

בלי שידע ר' ישראל על כך, הרי הם דברי הבעל שם טוב, כמובא ע"י תלמידו המגיד ר' יעקב מפולנאה, בספרו "תולדות יעקב יוסף". על הפסוק "חישבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך" (תהלים קי"ט, נ"ט). אמרו חז"ל במדרש (ויקרא רבה, תחילת פרשה ל"ה): "אמר דוד, רבש"ע בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר: 'למקום פלוני ולבית דירה פלונית אני הולך'. והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות", עד כאן לשונו. פירש הבעש"ט כי דוד נהג עם יצרו הרע בערמה. הוא אמר בפיו כאילו ילך למטרות חולין, אבל למעשה הלך אל הקודש, וכל זה כדי להצליח בניסיונו.

וכך לשון בעל "תולדות יעקב יוסף" (פרשת חוקת, פסקא י"ב): "וביאר [הבעש"ט] כי כשיעשה טוב בלי שום דבר רע, מתגרה בו היצר הרע. מה שאין כן כשרואה היצר הרע שיש בו [תועבת] [תערובת] חלק היצר הרע, מניחו והולך לו, ואז גומר הדבר ויעשה לשמה אח"כ. וזה שנאמר ישראל גנבים כו', כי צריך לגנוב דעת היצר הרע בכל דבר מצוה. וזה שנאמר חשבתי דרכי וכו', רצה לומר בכל דבר מצוה או קדושה בהתחלה חשבתי דרכי להנאתי הגשמי, ואח"כ ואשיבה רגלי אל עדותיך, רצה לומר רגלי, הרגל שהורגל אצלי שלא לשמה, אז עשיתי לשמה. וזה שאמר חצות לילה אקום, רצה לומר לתועלתי הגשמי. כי מיד שיתעורר משנתו לשם שמים אי אפשר, אלא חצות לילה אקום לצרכי, ואז בדבר הטבע יכול לגבור על הטבע שינת חצות. ודברי פי חכם חן. והוא כלל גדול ללמוד במחשבה זרה בתחילה או בתפלה, שלא ימנע [יצר הרע] עבור זה, רק יגנוב דעת היצר הרע ואח"כ יעשה לשמה. ודי בזה עכ"ל. [והוא הזכיר רעיון זה בקצרה במשפטים (אות י"ב) ושם הביא דברי המדרש הנ"ל על דוד המלך].

ובכן גם יעקב אבינו ידע על הנסיון הקשה לנשותיו לקיים "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, אל הארץ אשר אראך", ונזקק לצרף לזה דברי נועם והסברה. וזה מסביר אריכות דבוריו בנושא. וזה גם מסביר הקדמת הענין הטבעי בדיבורי רחל ולאה, כי גם הן חששו לעצמן מפני התגרות יצר הרע. רק אחרי השכנוע העצמי, עלו שלב לעשות מפני ציוויו של הקב"ה, ולשם שמים.

ובזה יש לנו הסבר נפלא מדוע אין הגר"א מזכיר מצוות יישוב ארץ ישראל באגרתו לבני ביתו, עת שיצא בדרכו לארץ הקודש. כאשר הגר"א כותב דברי פיוס לאימו, לאשתו ולבניו לבל יצטערו, הוא מצטדק מול הסכנות "הנה אנשים נוסעים על כמה שנים [גם] בשביל ממון [לסחור סחורה], ואני תהילה לאל נוסע לארץ הקדושה שהכל מצפים לראות, חמדת כל ישראל וחמדת השם יתברך, כל עליונים ותחתונים תשוקתם אליה". ואנו מתפלאים, מדוע לא הזכיר הגר"א שמקיים בזה מצוה דאורייתא? כלום זה לא משכנע יותר מהכל?

שלש תשובות תרצנו בעבר.

[א] איננו בטוחים בסגנון המכתב כמה מדויק הוא, שמא יש כאן השמטה. הגר"ר יחזקאל סרנא (ישיבת חברון) סבור כי המכתב נכתב בשפת אידיש ונתרגם ע"י מאן דהוא (והראיה מן החלפות הלשון זכר לנקבה, ויחיד לרבים, ואזכור מדרשים שאינם ידועים לנו).

[ב] אפשר כי מצוות ארץ ישראל איננה מתרי"ג, כי היא כוללת כל תרי"ג, כדברי גר"ח פאלאג'י ("ארצות החיים") ודברי הראי"ה קוק.

[ג] תירצתי כי עיקר המצוה היא הכיבוש. הנסיעה לארץ ישראל לדור בה בלבד היא רק הכשר מצוה, וכדברי הרב אברהם קוק, הובאו ע"י רי"ל מיימון בסוף המאמר "ברכה על ארץ ישראל", שהדפיס בסוף "קיצור שו"ע" (מהדורת מוסד הרב קוק). ולכן דייק הגר"א בדבריו.

אבל לפי דברינו כאן נוסיף תירוץ רביעי.

[ד] הגר"א היה סבור כמו ר' ישראל סלנטר שאין להגדיל את הנסיון. אם אמור יאמר שרצונו לקיים מצוה, הרי מיד יסתער עליו השטן בכל מיני עיכובים. והנה ראייה נפלאה לשיטה זו. חז"ל הנחו אותנו לבל יגיד אדם במפורש "כך וכך פרקים אלמד עד תאריך פלוני", או כך וכך אעשה מצוה. "מחשבה מועלת" (סנהדרין כו ע"ב, עיין פירוש שני בדברי רש"י הכותב: "מחשבה שהאדם מחשב כך וכך אעשה, כך וכך תעלה בידי, מועלת להשביית הדבר שאין מחשבתו מתקיימת. ואפילו לדבר תורה כגון האומר עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכתות בגרסה", עד כאן לשון רש"י).

ואמנם הגמרא המשיכה שאם עסוקים בה לשמה, אינה מועלת [אין עריכת תכנית מועלת] לקלקל. בודאי הגר"א חשב לשם שמים?! אלא נ"ל על פי דברי החיד"א ("דבש לפי", מערכת מ' אות יט) "ואפשר דזהו במחשבה, אך באמירה [בפרהסיא] אפילו לשמה [יש נזק] וז"ש 'אמרתי אחכמה' [באמירה] והיא רחוקה ממני' (קהלת ז', כ"ג) ואפילו שאני מכווין לשמה". עד כאן לשונו. [וצריך לומר שאיננו מסכים לדברי רש"י, הסבור כי גם באמירה, אם לשם שמים יצליח].

כמה עומק יש בכל דברי התורה, וכמה עצות נאמנות. הנה יש הלכה כי שכיר הרועה עדר צאנו של חברו, אם באו לסטים מזוינים (סכינים או מקלות) לשדוד את העדר, הוא פטור מלהתמודד נגדם, וזה נחשב לו אונס והוא פטור מתשלום ההפסד. אבל אם הוא התגרה באותה כנופיית הגנבים והתריס נגדם: "גנב מסריח! במקום פלוני אנו הרועים מחכים לך! כך וכך גברים יש לנו, כך וכך כלבי שמירה יש לנו, כך וכך קלעים מוכנים נגדך!" ואח"כ כתוצאה ממאמר ההתרסה באו אותם הגנבים ושדדו, הרי אותו הרועה חייב בתשלום הנזק. למה? כי הוא כביכול הוליך את עדרו למקום חיות רעות ולסטים (בבא מציעא צג ע"ב – צד ע"א). ומפרש רש"י "השיאו לבוא, על ידי שגידפו". (עיין לשון רמב"ם, הלכות שכירות פרק ג', הלכה ה', שהתגרה בהם). כן כאשר האדם פותח במלים מלחמתיות נגד השטן, הוא גורם לשטן להתאמץ להכשיל אותו. וכך היה אצל רבי עקיבא ור' מאיר, ואצל מי שאמר "גירא בעיני השטן" (קידושין פא ע"א).

"והצנע לכת עם אלהיך!"